

Andreja Žele

Časovno-vidska razmerja, ujeta v pomen glagolskega frazema

Z obravnavo glagolskih frazemov z glagoli premikanja, zlasti s temeljnima glagoloma premikanja *iti* in *hoditi*, sta prostor in čas še bolj poudarjena. Običajna konotativna raba uvaja kvaziprostorskost v smislu *iti na led* 'pustiti se prevarati' z bolj pomenljivo različico *iti (komu) na limanice* ali pa *speljati koga na led* 'prevarati koga'. Kvaziprostorskost in prenesena raba sploh, npr. *iti na ulice* 'javno demonstrirati, protestirati' ali *hoditi okrog njega* 'prizadevati si vplivati nanj', v smislu posplošitve oz. abstrahiranja prostora pa bolj poudari časovnost. Izhodiščni osnovni gradivni vir je bil Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), dopolnjen še s podatki s portala slovarjev in slovenističnih jezikovnih virov Fran, aktualnost rabe obravnavanih frazemov je bila preverjena s korpusom Gigafida.¹ Treba je še dodati, da so frazemske rabe pričakovano stilno in pogosto tudi socialnozvrstno zaznamovane, običajni skladijskopomenski lastnosti sta ekspresivnost in pogovornost.²

V obravnavi izhajam iz tez:

- Vid in čas sta v glagolskem frazemu izključno pomensko pogojevana in se dopolnjujoče podrejata aktualnemu skladijskemu pomenu.
- Glagolski frazem je vedno enovidski, kar mu omogoča vedno pomenljivo sporočilna uporaba v vedno konkretni specifični okoliščini; praviloma se ohrani vid jedrnega glagola v frazemu.³

1 Poleg Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) kot osnovnega vira sta bila za potrditev aktualnosti rabe obravnavanih frazemov uporabljena spletna vira: Portal slovarjev in slovenističnih jezikovnih virov Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU = Fran (www.fran.si, vpogled: 26. 4. 2015) in korpus Gigafida (<http://www.gigafida.net/>, vpogled: 25. 4. 2015).

2 Raba namreč vedno znova potrjuje, da je ekspresivnost, vezana na konotativni pomen, takorekoč že kategorialna frazeološka lastnost in zato tudi eno izmed meril za ločevanje frazeoloških enot od sorodnih ustaljenih leksemskih zvez. Podrobneje o tem in drugih merilih, ki opredeljujejo frazem, je pri nas največ napisala E. Kržišnik (1994). Za obstoj frazema so po E. Kržišnik bistveni še: skrajno omejena povezovalnost sestavin, neslovarskost pomena vsaj ene od sestavin oziroma pomenska neprozornost, ustaljenost v smislu preštevnosti leksikalnih in drugih različic in pretvorbna omejenost ob ohranitvi celostnega frazeološkega pomena.

3 O vidu kot tudi »predmetnopomensko avtonomni kategoriji« tudi v glagolskih frazemih piše E. Kržišnik (1994: 88), avtorica v svojem doktorskem delu podrobneje in z zgledi predstavi tudi vlogo vida v glagolskih frazemih (88–90).

Sicer pa se glagolski vid kot prvenstveno pomenska kategorija povezuje in vzajemno dopolnjuje ali kombinira s časom kot prvenstveno skladenjsko kategorijo, kar omogoča različice kot *Vse gre iz njegovega žepa* 'On vse plačuje / On vse plača' nasproti *Vse je šlo iz njegovega žepa* 'On je vse plačal', in še *Vse pride iz njegovega žepa* 'On vse plača / On vse plačuje', *Vse je prišlo iz njegovega žepa* 'On je vse plačal' nasproti *Vse prihaja iz njegovega žepa* 'On vse plačuje' nasproti *Vse je prihajalo iz njegovega žepa* 'On je vse plačeval'.⁴ Zgornji zgledi izražajo, kako se glagolski vid, usmerjenost dejanja, čas dejanja in vrsta dejanja (v osnovi sta to trajanje ali ponavljanje) lahko vzajemno prilagodijo vsakokratnemu zaželenemu sporočilu. In tipični primeri celotne kontekstualne prilagoditve so lahko ravno frazemi.

1

Zgornje teze bodo presojane na konkretnih glagolskih frazemih z vidika kategorij oz. določitev, ki kot neke vrste upovedovalni modifikatorji vplivajo na dokončno ubeseditev frazema,⁵ in tu so upoštevani:

- 1) sporočilna vzajemnost vida in časa,
- 2) determiniranost oz. usmerjenost glagolskega dejanja,⁶
- 3) vrste glagolskega dejanja in
- 4) členitev po aktualnosti.

Vsakokratno enovidsko in tudi sicer specifično rabo glagolskega frazema navsezadnje potrjujeta tudi frazema z nedovršnima glagoloma, ki pa se razlikujeta glede na vrsto dejanja, in se zato lahko tudi pomensko razlikujeta, npr. *Vse gre narobe / Vse mu gre narobe* 'Nič ni prav / Nič mu ni prav / Nič ni tako, kot bi si želel(i)' nasproti *Vse mu hodi narobe* 'Nič mu ne ustreza / Vse ga ovira', *To mu hodi narobe* 'To ga moti oz. mu ne ustreza'.

4 Po Gigafidi (vpogled: 25. 4. 2015) sta v tem frazemu glagola *priti* (7 pojavnic) in *prihajati* (4 pojavnice) v razmerju oz. primerjavi z *iti* (49) redko uporabljena.

5 Sicer t. i. upovedovalne določitve oz. modifikacije dajo navadno pomenski podstavi stavčne povedi dokončni pomensko-oblikovni izraz (glej Nova slovenska skladnja J. Toporišiča, 1982: 225–295 in pogl. Upovedovanje, ki je zagotovo eno najpomembnejših poglavij te monografije).

6 V Slovenski slovnici (Toporišič 2000: 351) se glagoli glede na usmerjenost dejanja delijo na enosmerne glagole ali določne glagole in na neenosmerne ali nedoločne glagole; isti avtor pa v Novi slovenski skladnji (1982: 230) ločuje določne oz. determinirane glagole in nedoločne (nedeterminirane) glagole.

1.1 Med vidom in časom v frazemu

Poudarjena pomenska vloga vida in časa v glagolskih frazemih se odraža v njihovi podrejenosti aktualnemu skladijskemu pomenu glagola, ki je seveda vezan na aktualni sporočilni pomen, npr. *Ne gre mu v glavo* 'Ne more razumeti' nasproti *Šlo mu je iz glave* 'Pozabil je' nasproti *Vse mu gre iz glave* 'pozablja' nasproti *Kaj mu hodi po glavi* 'O čem razmišlja' nasproti *Stopilo mu je v glavo* 'Postal je domišljav' ipd. Še dodatno in zlasti dovolj očitno se v glagolskih frazemih (v razmerju do njihovih nefrazemskih glagolskih ustreznih) potrjuje tudi teza, da je glagolski vid vključil veliko lastnosti časov, ki so v razvoju jezikov izginjali.⁷ Tudi sicer je vid odvisen od vseh okoliščin dejanja, in tako kot frazemi je tudi vid skladijskopomenska specifika vsakega jezika posebej,⁸ npr. *Knjiga gre (v denar)* 'Proda se dosti izvodov knjige / Knjiga se prodaja' nasproti *Knjiga je šla v promet* 'Knjiga se je dobro prodajala / Knjigo so prodali'.

Vid usklajuje tako usmerjenost kot čas (ki je ubeseden tako v glagolu kot udeležencu) v primerih kot *Greš že v leta* 'Staraš se', *Prihajaš v leta* 'Staraš se' nasproti *Prideš v leta, ko ...* 'Prišel boš v leta, ko ...', *Prišla je njegova zadnja ura* 'Umira' nasproti *Prihaja njegova zadnja ura* 'Kmalu bo umrl'; glagola *priiti* in *prihajati* vključujeta tudi faznost v smislu 'začeti se' oz. 'začenjati se'.

1.2 Usmerjenost oz. neusmerjenost glagolskega dejanja v frazemu

Pri determiniranosti oz. določeni usmerjenosti glagolskega dejanja imamo lahko opravka z enkratnim ali trajajočim konkretnim usmerjenim dejanjem, povezanim z vsemi trenutnimi okoliščinami poteka dejanja (nasproti večkratnemu splošnemu neusmerjenemu dejanju), *iti/hoditi s časom* 'prilagajati se razmeram' ali *iti/hoditi z modo* 'slediti modi'. Da pa določena smernost glagolskega dejanja vodi k izvršitvi in s tem tudi k možni dovršnosti glagolskega dejanja, potrjujejo primeri kot *Vse gre iz njegovega žepa* 'On vse plačuje / On vse plača'.⁹ Usmerjanje dejanja je torej enako pomembno kot trajanje dejanja,

7 Podrobneje o tem Nikulesku 1984: 115.

8 V zvezi s tem je pomenljiva tudi opomba F. Bezlaja (1948: 201), da še noben poskus uveljavitve posplošenega slovanskega vidskega sistema ni vzdržal kritike.

9 Tesnejšo povezanost determiniranosti glagolskega dejanja z dovršnostjo glagolskega dejanja v slovanskih jezikih nasploh ugotavlja F. Bezlaj (1948: 212); ta ugotovitev in razprava v celoti sta vplivali tudi na nadaljnje razmišljanje o sovplivanju in povezovanju kategorij (Toporišič 1960).

in ko se ugotavlja preplet vida z determiniranostjo, se stalno potrjuje, da je ta soodvisnost vedno znova odvisna od konkretnih okoliščin poteka glagolskega dejanja, in to se seveda dovolj živo odraža v konkretnih glagolskih frazemih. Posebno glagoli premikanja s ciljem še potrjujejo smiselno povezanost determiniranosti oz. enosmernostjo dejanja z dovršnostjo dejanja (Nikulesku 1984: 117), obe kategoriji pa sta usmerjeni v večjo konkretizacijo dejanja, npr. *Kdo je kriv, da v teh časih otrok zaide (na kriva pota)*, *Poštevanka mu ne gre (v glavo)*, sicer neobvezni udeleženski okoliščini v oklepajih prispevata k večji jasnosti sporočila oz. z ubeseditvijo sporočilo zgolj dodatno konkretizirata. Usmerjena glagola samo v pretekliku brez dopolnil lahko pomenljivo označujeta 'dokončnost' oz. 'smrt', npr. *On je šel/odšel*; v tem primeru izpust dopušča tudi razmerno velika razširjenost različic, npr. *iti na drugi svet/v krtovo deželo/v večna lovišča*, kar je seveda posledica razširjene rabe; usmerjen glagol *priiti* v pretekliku pa navadno označuje 'začetnost', npr. *V tem kraju je prišel na svet* 'V tem kraju se je rodil'.

Da pa sta tako vid kot usmerjenost dejanja odvisna od konkretnega skladenjskega pomena glagola, še dodatno lahko potrdi glagolski pomen 'stanja', ki v smislu neaktualnega posploševanja pričakovano izniči oz. abstrahira obe kategoriji, npr. *Vse mu hodi/gre narobe*, *Vse mu pride prav* ipd.

1.3 Vrste glagolskih dejanj v frazemu

Vrsto glagolskega dejanja lahko označimo kot način poteka dejanja, zato so lahko posebna vrsta glagolskega dejanja tudi glagoli premikanja,¹⁰ ki glede na konkretni pomen različno intenzivno vključujejo le za njih specifične udeležence, kot so izhodišče, potek in cilj dejanja. Glagoli premikanja najbolj eksplicitno združujejo vidskost dejanja z usmerjenostjo dejanja v smislu trajanja ali ponavljanja in faznosti. Znotraj nedovršnosti je z vidika vrstnosti dejanja bistveno ločevanje med nepretrgano trajnostjo in ponavljalnostjo glagolskega dejanja; ponavljalni glagoli se lahko tvorijo iz prvenstveno trajnih, npr. *hoditi*, in iz dovršnih glagolov, npr. ponavljalnik *prihajati*; toda takoj je treba dodati, da sta oba navedena glagola lahko enkrat trajna in drugič ponavljalna, povsem odvisno od konkretnih okoliščin poteka, npr. *Slabo mi*

10 Pod posebno vrsto glagolskega dejanja jih v precej razširjeno tipologijo vrst glagolskih dejanj (primerjalno z razpravo Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij J. Toporišiča (1967: 122–123), kjer jih je pet tipov), umešča Slovenska slovnica (Toporišič 2000: 351–353), ki ločuje kar dvajset vrst glagolskih dejanj in med njimi so kot posebna vrsta dejanja tudi glagoli premikanja.

prihaja / Slabo mi je prihajalo. Razmerje *priti – prihajati* označuje tudi različno faznost poteka dejanja; frazema *priti k sebi in prihajati k sebi* pa glede na izhodiščno širokopomenskost odpirata tudi širše (besedilne) pomenske zmožnosti, npr. *Ponesrečenec je prišel k sebi* ‘Se je zavedel’, *Ponesrečenec prihaja k sebi* ‘Se začanja zavedati’ nasproti *Ko so ga nahranili, je kmalu prišel k sebi* ‘Si je opomogel’, *Ko so ga nahranili, je počasi prihajal k sebi* ‘Se je začel počutiti bolje’ nasproti *V malo boljših časih je prišel k sebi* ‘Si je izboljšal finančni položaj’, *V malo boljših časih je prihajal k sebi* ‘Si je počasi izboljševal finančni položaj’.

1.4 Frazem z vidika aktualnostne členitve

Ločujemo lahko aktualizacijsko členitev znotraj frazema in aktualizacijo frazema kot skladijskopomensko osamosvojene enote v sobesedilu in kontekstu sploh.

1.4.1

V glagolskem frazemu, ki je zaradi glagola stavčni frazem, lahko s poudarjanjem različno aktualiziramo razmerje glagol + udeleženci in s tem spreminjamo tudi sporočilnost, npr. *iti molče preko česa* ‘ne reagirati na kaj’ nasproti *iti čez to* ‘ne upoštevati tega’. Primer *Delo mu gre hitro od rok* ‘Hitro dela’ že aktualnočlenitveno nakazuje, da je poudarjena izglagolska vsebina v povedju, medtem ko primer *S fantom gre navzdol* ‘Fant v vseh pogledih postaja čedalje slabši’ je aktualnočlenitveno poudarjen udeleženeec. Težišče na pomenu udeležencev je tudi v primerih *To mi že dolgo hodi po glavi* ‘O tem že dolgo razmišljam’ nasproti *Oni mi že dolgo hodijo po glavi* ‘Brezobzirno in samovoljno ravnajo z menoj’, *Vse pride na dan* ‘Vse se izve’ nasproti *Resnica je prišla na dan* ‘Resnica je bila odkrita’ nasproti *Pridi z besedo na dan* ‘Povej, kaj misliš’ ipd.

1.4.1.1

Frazemi kot npr. *iti na jetra/živce* in *iti na jok* kot samostojne pomensko-skladijske enote lahko vplivajo na različno aktualizacijsko členitev povedi, npr. *Nekdo/nekaj mu gre na jetra/živce* ‘Nekdo ali nekaj ga draži in povzroča nejevoljo’ nasproti *Na jok mu gre, ko vidi tako nesrečo* ‘Zelo je prizadet, ko ...’ ipd.

1.4.2

Glagolski frazem pa je seveda tudi skladenjskopomenska enota besedila. V spodnjih zgledih se sicer sopomenska glagolska frazema *iti v leta* in *prihajati v leta* različno perečnostno vključujeta v sobesedilo: frazem *iti v leta* se vključi za sobesedilo, kar pomeni, da frazemska ‘umerjenost’ vključuje zlasti ‘končnost’ in s tem tudi končno ugotovitev, npr. *Hvala za kompliment, lepo je, če ti to kdo reče, ko že greš v leta*, medtem ko frazem *prihajati v leta* navadno uvaja sobesedilo, kar lahko pomeni, da njegova ‘usmerjenost’ vključuje ‘postopnost poteka’ in zlasti ‘začetnost’ in s tem neke vrste izhodiščni nagoovor, npr. *Prihajal je v leta, ko že ni več ravno v najboljši kondiciji, Prihajam v leta, ko moji nedosežki čedalje bolj bodejo v oči, Čedalje več jih prihaja v leta*, ko imajo trgovino raje čez cesto kot nekaj kilometrov stran. Frazem *iti za nosom* je v povedi *Kar za nosom naj gre, pa bo našel* uporabljen v pomenu ‘Kar naravnost naj gre in ne more zgrešiti’, medtem ko je pragmatični frazem *za nosom* lahko smiselno ubeseden le v dialogu, ki omogoča kontekstni izpust, npr. *Kam pa greš?* Odgovor *Za nosom* izraža izogibanje odgovoru v smislu ‘Ni pomembno, še zlasti ne zate’.

1.4.2.1

Uporaba členkov navadno pomensko in aktualnostno modificira sporočilo, npr. *Še na misel mi ne pride, da bi to storila* ‘izraža zavračanje oz. zanikanje’ nasproti *Prišlo mi je na misel, da bi to storila* ‘Spomnila sem se / Domislila sem se, da bi to storila’, **Tudi** *vi boste prišli na vrsto* ‘izraža svarilo, opozorilo’ nasproti Čaka, da pride na vrsto ‘Čaka, da ga bodo sprejeli v obravnavo’.

1.4.2.2

Frazemi so v besedilo in kontekst lahko vključeni kot samostojne sporočilne enote z določeno naklonsko vlogo, npr. *Tako pa ne bo šlo* kot svarilo, *Lahko pride kaj vmes* kot opozorilo, *Kam smo prišli?!* kot nezadovoljstvo, *V tretje gre rado* kot spodbuda, *Prišlo je za njim / Zdaj prihaja za njim* kot ugotovitev, spoznanje ipd. In tudi v teh primerih imata bistveno sporočilno vlogo vid in čas oz. smiselna in povedna kombinacija obojega.

2 Za sklep

Tako vid kot determiniranost sta tudi skladijskopomensko pogojeni kategoriji, čas pa je skladijskopomenska kategorija, zato se vse tri kategorije dovolj jasno povezujejo v glagolskem frazemu kot ustaljeni in pomensko-skladijsko celoviti in sporočilno samozadostni enoti.

Viri in literatura

- BEZLAJ, France, 1948: Doneski k poznavanju glagolskega aspekta. *Slavistična revija* 1. 199–220.
- Fran = *Fran: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. URL: www.fran.si (vpogled: 26. 4. 2015).
- Gigafida = Korpus Gigafida. URL: <http://www.gigafida.net/> (vpogled: 25. 4. 2015).
- KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- NIKULESKU, R. I., 1984: Ot bezvidovogo jazyka k vidovomu. *Voprosy jazykoznanija* 2. 115–121.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1970–1991. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1960: O aspektnih premenah v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo* 5/7. 198–204.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1967: Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij. *Jezik in slovstvo* 12/4. 119–127.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.